

УДК 394.4:908(477)«1985/1991»

ДАВИДОВ Дмитро,

аспірант кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін Університету

Григорія Сковороди в Переяславі

(м. Переяслав, Україна)

dima-davidov777@ukr.netORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3417-6760>**БУДИНКИ КУЛЬТУРИ І КЛУБИ ЯК ОСЕРЕДКИ ДОЗВІЛЛЯ
СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РСР В 1985-1991 рр.**

Центром культурного життя сільського населення в 1985-1991 рр. були будинки культури, клуби, які зосереджували свою увагу на культурно-масовій, просвітницькій, ідеологічній роботі, організації дозвілля. У статті проаналізовано діяльність цих закладів культури, як осередків дозвілля і задоволення культурних потреб сільського населення УРСР в період «перебудови». Установлено, що серед проблем діяльності клубних установ переважали: зменшення кількості відвідувачів, особливо молоді; слабка матеріально-технічна база багатьох закладів через залишковий принцип фінансування культури; недостатня кадрова забезпеченість; відсутність стратегії розвитку та системи мотивації молоді; застарілі методи і планування культурної роботи, які відображали окремі поточні завдання, не маючи цілових комплексних установок. Наростали проблеми малих клубів невеликих сіл. Більшість районних будинків культури, попри окремі позитивні приклади, надавали слабку методично-організаційну допомогу працівникам сіл.

В умовах лібералізації серед шляхів оновлення клубної роботи розглядали принципи самодіяльності, поширення органів самоуправління (художніх і методичних рад, ініціативних груп), демократизацію діяльності, роботу з активом, реалізацію платних послуг, запровадження цілових комплексних програм тощо. Однак моніторинг діяльності працівників закладів культури демонстрував неготовність більшості до якісних змін у роботі. До цього спонукала нестача кадрів, їх плинність, низький професійний рівень, невисока заробітна плата, часто байдуже ставлення сільського керівництва до сфери культури.

Загальний розвиток сфери культури та дозвілля сільського населення України показував наростання проблем, які сільські заклади культури намагалися маскувати «приписками» та збільшенням звітної статистики.

Ключові слова: *сільське населення, «перебудова», Українська РСР, будинки культури, клуби, заклади культури, культурна робота, дозвілля.*

CULTURE HOUSES AND CLUBS LIKE LEISURE CENTERS FOR THE RURAL POPULATION OF THE UKRAINIAN SSR IN 1985-1991

The center of cultural life of the rural population in 1985-1991 were houses of culture and clubs, which focused their attention on mass cultural, educational, ideological work, and the organization of leisure. The article analyzes the activities of these cultural institutions like centers of leisure and satisfaction of the cultural needs of the rural population of the Ukrainian SSR during the period of «perestroika». It was established that among the problems of club activities, the following prevailed: a decrease in the number of visitors, especially young people; weak material and technical base of many institutions due to the residual principle of financing culture; insufficient staffing; lack of a development strategy and youth motivation system; outdated methods and planning of cultural work, which reflected individual current tasks, without having comprehensive target settings. The problems of small clubs in small villages were growing. Most district culture houses, despite some positive examples, provided weak methodological and organizational assistance to village workers.

In the context of liberalization, among the ways to renew club work, the principles of self-activity, the expansion of self-government bodies (artistic and methodological councils, initiative groups), the democratization of activities, work with assets, the implementation of paid services, the introduction of targeted comprehensive programs, were considered. However, monitoring the activities of employees of cultural institutions showed the unpreparedness of the majority for qualitative changes in their work. This was prompted by a shortage of personnel, their turnover, low professional level, low wages, and the often indifferent attitude of the village leadership towards the sphere of culture.

The general development of the culture and leisure sector of the rural population of Ukraine showed an increase in problems, which rural cultural institutions tried to mask with «postscripts» and an increase in reporting statistics.

Keywords: *rural population, «perestroika», Ukrainian SSR, culture houses, clubs, cultural institutions, cultural work, leisure.*

Постановка проблеми. *Культура в радянській державі виступала потужним засобом конструювання радянської ідентичності, формування нової спільноти – «радянський народ». До кінця 1980-х рр. склалася потужна система ідеологічного*

впливу на суспільну свідомість, що реалізовувалася через культуру, освіту, засоби масової інформації, введення нової радянської обрядовості в дозвілля та побут населення. У сучасних умовах не зменшується інтерес до «феномену» «радянської людини», адже старше покоління українців, значною мірою, є продуктом радянського виховання і впливу ідеологічних наративів. Тому дослідження роботи закладів культури радянського періоду не втратили своєї актуальності, адже вивчення історичного досвіду допоможе усвідомити механізм виховання радянських людей, сприятиме подоланню радянської спадщини в культурі, освіті, ментальності. Разом з тим, потребують дослідження окремі радянські стереотипи, зокрема, і про «всебічне піклування влади» сферою культури. З 1985 р. в СРСР було розпочато реалізацію курсу «перебудова», який мав вивести країну з перманентної кризи, що проявлялася як у політичному, економічному, так і ідеологічному секторах життя. Зміни торкнулися і закладів культури, котрі і далі розглядалися владою вагомим важелем ідеологічного впливу на суспільство, а в соціокультурному аспекті залишалися осередками дозвілля, культурного розвитку, формування смаків населення. Центром культурного життя на селі були будинки культури та клуби, становище яких є показником соціокультурного розвитку українського села, можливостей духовного розвитку та проведення вільного часу населення. Все вище означене зумовило звернення до обраної теми.

Аналіз наукових публікацій. Розвиток закладів культури в українському селі радянського періоду, як бази задоволення культурних запитів населення, розглядався в українській історіографії через призму історії українського села, діяльності сільської інтелігенції, котра працювала в системі культури, а також у роботах з історії повсякденності [3; 6]. Однак період 1985-1991 рр. ще не ставав об'єктом окремих історичних студій. Виключенням можна вважати дослідження Ю. Бардашевської [2], присвячене історії повсякдення міського населення Криму

означеного періоду, де окремо в регіональному зрізі розглянуто питання задоволення його культурних запитів.

Метою статті є аналіз діяльності будинків культури та клубів як осередків дозвілля та задоволення культурних потреб сільського населення України в період лібералізації 1985–1991 рр.

Виклад основного матеріалу. Центром культурного життя сільського населення були будинки культури, клуби, які в радянські часи зосереджували увагу на культурно-масовій, просвітницькій, ідеологічній роботі, організації дозвілля населення. Тут пропагувалися політичні, наукові, виробничі знання, працювали гуртки, виставки, координувався розвиток народної творчості. У сільській місцевості поширювали діяльність територіальні будинки культури, які перебували у віданні Міністерства культури, будинки культури колгоспів і радгоспів. Районні будинки культури функціонували у райцентрах і координували роботу відповідних закладів сіл району.

Вагомим напрямом роботи клубів і будинків культури в УРСР була реалізація ідеологічних завдань партії з комуністичного виховання населення, поширення основних партійних установок, радянських цінностей. Цій меті підпорядковувалася методична, змістова, організаційна робота сільських культурних закладів. Ідеологічне навантаження мала не лише змістова робота клубних закладів, але й інтер'єр, зовнішнє і внутрішнє оздоблення. Про це було написано чимало посібників, у яких підкреслювалося, що планування, обладнання, оздоблення й оформлення клубних закладів сприяє їх успішній роботі як центрів соціальної і культурної роботи [5, с. 59].

Сільський клуб, будинок культури були місцем проведення всіх вагомих радянських заходів – від зборів партійно-комсомольських осередків, до радянських свят та обрядів. Ці заклади і далі залишалися осередками ідеологічної просвіти й виховання громадян. До прикладу, напередодні XXVII з'їзду Комуністичної партії

СРСР у сільському клубі колгоспу імені Шевченка Добровеличківського району на Кіровоградщині відбувся комсомольсько-молодіжний вечір під назвою «З тобою, партіє», де в дусі радянської практики ідеологічної роботи звітували про «ударні» заходи молоді колгоспу по виконанню передз'їздівських зобов'язань (збільшення надойв, виконання норм, реалізації соцзмагання), лунали заяви колгоспників, комсомольського активу про «підтримку курсу партії на дальшу інтенсифікацію виробництва, прискорення науково-технічного прогресу, вдосконалення організації та управління виробництвом», що було співзвучне змісту Політичної доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС М. С. Горбачова XXVII з'їздові КПРС [10, с. 1].

Процеси лібералізації, що розгорталися в умовах «перебудови», позначилися на сфері культури, поставили питання її інтенсифікації, пошуку нових форм і засобів роботи з населенням. Негативні явища і труднощі в стані культурно-освітньої роботи почали пояснювати «ідеологією і психологією застою», «недооцінкою ролі соціально-культурної сфери», втрачанням культурно-історичних традицій народу», «заорганізованістю видовищ і свят», які формувалися протягом 1970-1980-х рр., хоч культурно-масова, художньо-освітня робота і далі розглядалася засобом «комуністичного виховання трудящих», «сферою відпочинку і розумного проведення дозвілля» [11, с. 8]. Тобто мова більше йшла про оновлення форм і методів роботи.

До проблем діяльності клубних установ досліджуваного періоду керівники закладів культури, інспектори Міністерства культури УРСР відносили: стійку тенденцію до зменшення числа відвідувачів клубів, особливо молоді (заповнюваність глядацьких залів сягала 30-50 %); відомчу розрізненість, слабку матеріально-технічну базу багатьох культурно-освітніх установ; недостатню кадрову забезпеченість; залишковий принцип фінансування сфери культури; відсутність стратегії розвитку клубних установ [11, с. 8]. Існували проблеми малих

клубів невеликих сіл, які часто пустували. Склався сумний образ таких закладів культури – «звичайнісінька хата з великим замком на дверях».

Навесні 1990 р. у Києві проходив республіканський семінар з проблем малих клубів, де навіть висловлювалася думка приєднувати їх до великих палаців культури [9, с. 28]. У сільських клубних закладах, переважно, була відсутня цілеспрямована програма формування активної громадської позиції молоді. Методи і планування культурної роботи клубів та будинків культури базувалися на старих підходах, як правило, відображали окремі поточні завдання, не маючи цільових комплексних установок [11, с. 9]. Як наслідок, молодь нарікала на відсутність змістовного дозвілля, адже лекції, хорові співи чи шашки цікавили далеко не всіх. Тому серед молоді популярністю користувалися переважно дискотеки. Одружені пари клуби практично не відвідували [9, с. 29]. Загалом культурне дозвілля одружених, сімей з дітьми випадало з поля зору працівників культури навіть у містах, не те що в селах. Масові святкові програми у багатьох населених пунктах залишали бажати кращого [4, с. 34].

Районні будинки культури (РБК), як опорні заклади культури для здійснення організаційно-методичного керівництва державними клубними закладами, теж досить повільно перебудовували стиль і методи своєї роботи. Тому більшість із них не могли стати дієвими методичними центрами клубної роботи сіл. Довідкові матеріали, розробки сценаріїв не завжди доходили до сільських клубів. Працівники навіть не знали найважливіших нормативних документів з питань культурної роботи [7, с. 8]. Хоч були позитивні приклади роботи районних закладів культури. Серед них, наприклад, Городищенський районний палац культури на Черкащині, де діяло 28 колективів художньої і технічної творчості. За методичною допомогою там можна було звертатися не лише до штатних працівників, але й скористатися автоматичною установкою «Клубному працівнику» для швидкого отримання необхідної інформації. У даному районі склалася досить злагоджена система

вивчення культурних запитів населення з урахуванням вікових і професійних особливостей населення [7, с. 8].

Для оновлення роботи пропонувалася її переорієнтація на принципи самодіяльності, поширення громадських органів самоуправління, роботи з активом, створення художніх та методичних рад, ініціативних груп, запровадження цільових комплексних програм тощо. Популяризувалася думка про демократизацію роботи клубів і будинків культури [11, с. 9]. В умовах реалізації нового курсу економічної політики ставилися завдання з реалізації платних послуг у сфері культури. Серед перспективних форм роботи клубних закладів розглядалася робота клубів за інтересами, організація диспутів. Методисти Інститутів підвищення кваліфікації працівників культури Міністерства культури УРСР закликали відходити від шаблонності, стандартності й одноманітності заходів, що відштовхувало відвідувачів, проявляти творчі підходи в підготовці сценаріїв, налагодження роботи закладів культури. У той же час, моніторинг роботи працівників культурних закладів на сторінках журналу «Соціалістична культура» демонстрував неготовність більшості культурних працівників до кардинальних змін у роботі. Керівники будинків культури просили конкретних порад щодо професійної роботи, зокрема, з організації заходів, втілення в культурно-масову роботу постанови про боротьбу з пияцтвом тощо, прагнули отримання консультацій щодо ведення документації, вирішення господарських питань («в яких магазинах, де і що можна дістати»), налагодження взаємин між структурними підрозділами в умовах нововведень, створення нових комплексів, конкретних прикладів роботи кращих клубів, які б розкривали «кухню» їхньої праці, а не констатували факт досягнень. Багато працівників просили відновити друк репертуарного збірника на допомогу художній самодіяльності «Заспів» та сценаріїв, матеріалів до масових заходів, тематичних вечорів. У сільських клубах до перелічених проблем організаційно-методичного характеру додавалися ще й

брак відповідної літератури та надходження номерів журналу із великим запізненням, що робило його статті часто неактуальними, не дозволяючи використовувати в поточній роботі при підготовці до свят тощо [1, с. 2-3].

Крім того, в умовах сільської реальності будь-які ініціативи і методичні поради часто розбивалися через проблеми кадрового та матеріально-технічного забезпечення закладів культури. Нестача кадрів, їх плинність, низький професійний рівень, невисока заробітна плата, часто байдуже ставлення сільського керівництва до сфери культури безпосередньо впливали на рівень культурного забезпечення сільських мешканців. Так, на середину 1980-х рр. тільки 78 % працівників культури мали вищу і середню освіту, майже половина клубних працівників республіки не мали спеціальної освіти. А плинність кадрів сільських працівників клубів складала 14-20 % щорічно. Ситуація по окремих областях і районах була ще гіршою. Забезпеченість спеціалістами окремих районів Житомирської обл. у 1986 р. становила близько 27 %. У районах Рівненської обл. в 1985 р. до роботи не приступили 78,8 % спеціалістів, значна кількість звільнялася [3, с. 74-76]. Звісно, така ситуація не сприяла перетворенню сільських закладів на справжні осередки культурного життя та змістовного дозвілля мешканців.

Зважаючи на вище вказане, налагодження роботи сільських клубів не в останню чергу залежало від ентузіазму, ініціативності і професійності конкретних працівників. Саме такі підходи давали позитивні результати. Так, у селі Хлопівка Гусятинського району Тернопільської обл. з ініціативи завідувача клубу в 1990 р. було організовано клуб молодії сім'ї, у рамках роботи якого проводили вечорниці, заходи художньої самодіяльності, вечори пам'яті і милосердя, до яких навіть залучали церковний хор. Саме зусиллями керівника клубу із занедбаного, напіваварійного приміщення заклад став осередком дозвілля, де почали практикувати сучасні форми відпочинку – диско-, слайдо- та відеопрограми. Серед

культурних заходів набували популярності «вогники», які об'єднували танці, конкурси, інтерв'ю з цікавими людьми, ігри, тести, атракціони, лотереї. Популярність таких форм відпочинку давала можливість прогресивним закладам культури вводити платні послуги. Так, квитки на «вогники» у с. Хлопівка купували навіть у сусідніх населених пунктах та районі. Тут почали вводити помірну плату за гуртки і студії (музичні, шиття, машинопис), заняття в хореографічному класі, що давало можливість оплачувати роботу керівників і купувати подарунки студійцям [9, с. 29]. Такий досвід розглядався як один зі шляхів покращення культурного обслуговування населення, виведення занедбаних сільських клубів із кризового стану.

Однак, загальна тенденція у сфері культурного розвитку та дозвілля сільського населення України показувала багато проблем, які сільські (та й не тільки) заклади культури намагалися замаскувати приписками та збільшенням звітної статистики. Про це, зокрема, йшла мова на обласній науково-практичній конференції в Миколаївській обл. «Програмно-цільовий підхід як засіб підвищення ефективності партійного керівництва організацією вільного часу населення регіону». Представники наукових установ та керівники культури різних рівнів констатували, що вкоренилася система, коли проводилися два заходи, а звітували про десять, «проштовхуючи» липові звіти в Укrapрофpaду, що в багатьох районах риторику перебудови і далі супроводжували «дуті цифри про ілюзорне буання дозвілля трудящих на місцях», де більшість, «не розуміючи завдань перебудови», вичікувала, «коли процес оновлення піде на спад». У той час, як у роботі закладів культури на селі продовжували зростати проблеми матеріально-технічного, організаційного, науково-методичного, кадрового характеру [8, с. 10-11].

Висновки. Важливими осередками організації культурного дозвілля сільського населення 1985-1991 рр. були клуби та будинки культури. Влада і далі розглядала їх засобом ідеологічного виховання радянських громадян. Однак курс і

риторика «перебудови» вимагали оновлення форм і методів культурної роботи. Попри наявність позитивних тенденцій у роботі сільських будинків культури і клубів – організації клубів за інтересами, поширення нових видів культурних розваг (вогників, диско- та відеопрограм тощо), поява можливостей громадського самоврядування, – у їх функціонуванні накопичувалися негативні тенденції. Серед проблем діяльності сільських клубних установ переважали: зменшення кількості відвідувачів, особливо молоді; слабка матеріально-технічна база багатьох закладів; недостатня кадрова забезпеченість і слабка професійна мотивація клубних працівників села; відсутність стратегії розвитку закладів культури на селі та системи мотивації молоді; застарілі методи і планування культурної роботи, які відображали окремі поточні завдання, не маючи цільових комплексних установок; наростання проблеми малих клубів неперспективних сіл; неспроможність більшості районних будинків культури надавати ефективну, сучасну методично-організаційну допомогу працівникам сіл.

В умовах лібералізації серед шляхів оновлення клубної роботи розглядали принципи самодіяльності, поширення органів самоуправління (художніх і методичних рад, ініціативних груп), демократизацію діяльності, роботу з активом, введення платних послуг, запровадження цільових комплексних програм тощо. Однак моніторинг діяльності працівників культури демонстрував неготовність більшості до якісних змін у роботі. До цього спонукала нестача кадрів, їх плинність, низький професійний рівень, невисока заробітна плата, часто байдуже ставлення сільського керівництва до сфери культури. Загалом сфера культури та дозвілля сільського населення УРСР демонструвала наростання проблем, які потребували комплексних змін культурної роботи на селі.

Список використаних джерел та літератури

1. А яка ваша думка? Про шляхи поживавлення культурно-освітньої роботи, підвищення ролі в цьому журналу розмірковують культармійці. *Соціалістична культура*. 1987. Серпень, № 8 (776). С. 2–3.

2. Бардашевська Ю. І. Повсякденне життя міського населення Криму в 1985-1991 рр.: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2018. 22 с.
3. Войцехівський Ю. В. Інтелігенція українського села: 1960-ті – перша половина 1980-х років. Київ; Бердянськ, 2004. 124 с.
4. Гурова І. Танго для бабусі. *Соціалістична культура*. 1987. Серпень, № 8 (776). С. 33–34.
5. Коряга П. Палац культури в системі тоталітарної пропаганди. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2023. Випуск 50. С. 52–61.
6. Лісовська О. В. Українське село у 60-ті – першій половині 80-х рр. ХХ ст. (стан матеріально-технічної бази). Монографія. Умань: Видавець «Сочінський», 2010. 208 с.
7. РБК – опорні заклади культури. Рубрика: Хроніка. Події. Факти. *Соціалістична культура*. 1988. Вересень, № 9 (789). С. 8.
8. Рубан М. Чи розірветься ланцюг стереотипів? Проблеми перебудови. *Соціалістична культура*. 1987. Серпень, № 8 (776). С. 10–11.
9. Теплий дім. Монолог завідуючого клубом села Хлопівки Гусятинського району Тернопільської області Василя Верхоляза / Записав В. Сушкевич. *Соціалістична культура*. 1990. Березень, № 3 (807). С. 28–29.
10. Циганчук О. Ми з тобою, партіє! На XXVII з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу. *Молодий комунар*. 1986. 27 лютого. № 25 (3688). С. 1.
11. Шкляр О. Клуб – вогнище культури. *Соціалістична культура*. 1989. Жовтень, № 10 (802). С. 8–9.

References

1. (1987, serpen). A yaka vasha dumka? Pro shliakhy pozhvavlennia kulturno-osvitnoi roboty, pidvyshchennia roli v tsomu zhurnalu rozmirkovuiut kultarmiitsi [What is your opinion? Kultarmiya members are considering ways to revitalize cultural and educational work and increase its role in this magazine]. *Sotsialistychna kultura*, no. 8 (776), pp. 2–3 [In Ukrainian].
2. Bardashevskaya, Yu. I. (2018). Povsiakdenne zhyttia miskoho naselennia Krymu v 1985-1991 rr. [Everyday life of the urban population of Crimea in 1985-1991.]. Candidates thesis. Pereiaslav-Khmelnytskyi [In Ukrainian].
3. Voitsekhivskiy, Yu. V. (2004). Intelihentsiia ukrainskoho sela: 1960-ti – persha polovyna 1980-kh rokiv [The intelligentsia of the Ukrainian village: 1960s - first half of the 1980s]. Kyiv; Berdiansk [In Ukrainian].
4. Hurova, I. (1987, serpen). Tanho dlia babusi [Tango for Grandma]. *Sotsialistychna kultura*, no. 8 (776), pp. 33–34 [In Ukrainian].
5. Koriaha, P. (2023). Palats kultury v systemi totalitarnoi propahandy [Palace of Culture in the system of totalitarian propaganda]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filosofsko-politologichni studii*, issue 50, pp. 52–61 [In Ukrainian].

6. Lisovska, O. V. (2010). Ukrainske selo u 60-ti – pershii polovyni 80-kh rr. XX st. (stan materialno-tekhnichnoi bazy). Monohrafiia [Ukrainian village in the 60s – the first half of the 80s of the 20th century (state of material and technical base). Monograph]. Uman [In Ukrainian].

7. (1988, veresen). RBK – oporni zaklady kultury. Rubryka: Khronika. Podii. Fakty [RBC – key cultural institutions. Category: Chronicle. Events. Facts]. *Sotsialistychna kultura*, no. 9(789), p. 8 [In Ukrainian].

8. Ruban, M. (1987, serpen). Chy rozirvetsia lantsiuh stereotypiv? Problemy perebudovy [Will the chain of stereotypes be broken? Problems of perestroika]. *Sotsialistychna kultura*, no. 8 (776), pp. 10–11 [In Ukrainian].

9. (1990, berezen). Teplyi dim. Monoloh zavidiuuchoho klubom sela Khlopivky Husiatynskoho raionu Ternopilskoi oblasti Vasylia Verkholiaza / Zapysav V. Sushkevych [Warm House. Monologue of the head of the club of the village of Khlopivka, Husyatyn district, Ternopil region, Vasyl Verkholiash / Recorded by V. Sushkevych]. *Sotsialistychna kultura*, no. 3 (807), pp. 28–29 [In Ukrainian].

10. Tsyhanchuk, O. (1986, liutyi 27). My z toboiu, partiie! Na XXVII z'izdi Komunistychnoi partii Radianskoho Soiuzu [We are with you, party! At the 27th Congress of the Communist Party of the Soviet Union]. *Molodyi komunar*, no. 25 (3688), p. 1 [In Ukrainian].

11. Shkliar O. (1989, zhovten). Klub – vohnyshche kultury [The club is a hotbed of culture]. *Sotsialistychna kultura*, no. 10 (802), pp. 8–9 [In Ukrainian].

Надійшла до редакції: 10.08.2025 р.

Схвалена до друку: 26.08.2025 р.